

* * *

ВЛАДИМИР ПЕРИКЛИЕВ

СИНОНИМИЯ И СЕМАНТИЧНА ПРОМЯНА

VLADIMIR PERICLIEV

SYNONYMY AND SEMANTIC CHANGE

(Abstract)

When two synonyms share meanings in addition to their basic meaning, they are said to be “semantically parallel”. Semantic parallelism between synonyms has long been noticed in the literature, but the adequate explanation of the phenomenon is still an open question. The traditional view attributes synonymic parallelism to the operation of analogy (or “synonymic attraction”) in which, when one of the synonyms acquires a new meaning, the other develops the same meaning by analogy to the first. A dominant contemporary view in the cognitive and pragmatic trends in lexical semantics, in contrast, explains the phenomenon by independent semantic developments in each of the synonyms, considering the resultant parallelism just a side-effect of these processes. In the paper, I show some examples of synonymic parallelism from Bulgarian slang and delimit large classes of cases in which the proper explanation of the phenomenon should quite probably be attributed to the operation of analogy. The conclusion to which our discussion leads supports the traditional rather than the more modern view on the problem.

Keywords: semantic change, synonymic attraction, synonymy and structural semantics

Казва се, че между два многозначни синонима съществува „семантичен паралелизъм“ (или „синонимен паралелизъм“), когато освен по основните си значения те съвпадат и по други значения. В литературата отдавна са описани случаи на такъв паралелизъм в отделни езици, но и досега стои открит въпросът за адекватното обяснение на причините за това явление. Според едната хипотеза причината е действието на аналогията (или т. нар. „синонимно привличане“), при което, когато единият от синонимите развие ново значение, другият по аналогия приема същото значение. Другата хипотеза предполага, че всеки от синонимите – отделно и независимо един от друг – развива новите си значения от основното и полученият паралелизъм е просто случаен страничен ефект на тези спонтанни семантични промени.

В може би най-ранната работа по въпроса френските лингвисти Швоб и Гюиз (Schwob & Guieysse 1889) разглеждат развитието в думата *polir* ‘изглаждам, полирам’ на значение ‘крада, т.е. изчиствам’ във френското арго от 15 в. Впоследствие синонимите на тази дума *nettoyer*, *fourbir* също придобиват това значение, което авторите обясняват с ролята на аналогията. Ролята на аналогията се подчертава и в една ранна работа на Крьоч (Kroesch 1926), в която се дават отделни примери от английски, немски и френски. В по-ново време Лийра (Lehrer 1985) разглежда синонимния паралелизъм като резултат от синонимно привличане в английски в семантичните полета на названията за животни и термините за залагане.

В лингвистичната литература обаче разглежданията на въпроса за обяснението на синонимния паралелизъм са далеч от непротиворечиви. Във влиятелната книга на Стърн (Stern 1931) например, в която е отделено значително място на психологическите процеси при възникване на нови значения по аналогия, се оспорва специално ролята на аналогията за семантична промяна в синоними (с. 224–227). Така Стърн, най-общо казано, приписва семантичните паралелизми, наблюдавани в синонимни множества, просто на еднакъв потенциал за семантично развитие на всеки отделен синоним в тях. Тази тенденция набира скорост в последните години в различни подходи в лексикалната семантика (когнитивен, прагматичен) и отчетливо се представя напр. в известния увод в лексикалната семантика на Мърфи (Murphy 2003). Мърфи прави две основни твърдения, всяко от които разглеждаме по-долу.

Първо, Мърфи поставя под съмнение широкото разпространение на семантичния паралелизъм между синоними: „Ако две думи се схващат като синоними в едно значение, то е естествено те да се заместват една с друга в преди това несинонимни значения. *Има обаче малко данни в този смисъл.*“ (с. 166; курсивът е мой – В.П.).

Доколкото в литературата наистина са дадени само откъслечни примери на семантичен паралелизъм между синоними от няколко основни езика, по-долу изброяваме примери от българския жаргон, които са извлечени от бърз преглед на жаргонен речник (Армянов 2012). Важно е да се отбележи, че доколкото семантичен паралелизъм възниква и между думи, които не са синоними в строгия смисъл на думата, а може да се намират и в други семантични отношения като хипонимия, меронимия и пр. (факт, отбелязван и от други автори, напр. Крьоч (Kroetsch 1926: 42), тук разбираме синонимията в широк смисъл. Ще отбележим също, че макар тук да разглеждаме само примери от жаргона, синонимният паралелизъм далеч не се ограничава само до този тип реч (в книжовната реч напр. *сив* и *безцветен* означават ‘безличен’). В лявата колона се дава значението, а вдясно – синонимите с това значение; първо се изброяват случаите със синонимия в тесен смисъл, а след това тези с хипонимия и меронимия.

- ‘баща’: *стар, дърт, вехт*
 ‘грамофонна плоча’: *тава, тепсия*
 ‘жител на Самоков’: *картоф, компир*
 ‘крада’: *свивам, скатавам*
 ‘много добър, прекрасен’: *жесток, зверски*
 ‘мъжки полов член’: *зарзават, зеленчук*
 ‘непочтен, подъл човек’: *говно, лайно*
 ‘човек, на когото не може да се разчита’: *дрисня, лайньо*
 ‘нос’: *човка, клюн*
 ‘пиша слаба оценка на изпит’: *забивам, зачуквам*
 ‘проумявам’: *стоплям, грея, загрявам*
 ‘силно ритане (футбол)’: *секира, балтия*
 ‘изпитвам удоволствие’: *накендзвам се, насирам се*
 ‘негър’: *печка, кюмбе*
 ‘стар, развален автомобил’: *талига, каруца*
 ‘тоалетна’: *кабинет, офис*
 ‘хомосексуалист’: *сестра, сестричка, швестер*
 ‘хъркам’: *бича, пускам банцига*
 ‘излагам се’: *насирам се, окендзвам се*
 ‘взимам и не връщам’: *завличам, замъквам*
 ‘ласкателство’: *четка, баданарка*
 ‘вземам наркотици’: *зобам/зобя, напаса се*
 ‘горделивец, самохвалко’: *петел, пуяк*
 ‘грозно момиче/жена’: *кобила, кобра, крокодил, крава, кукумявка, орел, чапла*
 ‘затвор’: *кафез, кошара*
 ‘нос’: *чушка, камба*
 ‘ръка’: *лапа, типало*
 ‘негър’: *кюмюр, брикет*
 ‘глулав човек’: *овца, овчар, овчарчето Калитко*
 ‘тирбушон’: *балеринка, Мая Плисецкая*
 ‘жител на Перник’: *въглар, кюмюр*
 ‘италианец’: *макарон, макаронаджия*
 ‘сапъор’: *копач, мотика*
 ‘приличам (за дреха)’: *тичам, ходя*

Както се вижда от нашия далеч не изчерпателен преглед от речник на българския жаргон, в противовес на твърдението на Мърфи синонимният паралелизъм не е случайно или емпирично непотвърдено явление и примерите могат лесно да се умножат.

Второ, Мърфи поставя под съмнение ролята на аналогията (=синонимното привличане) в случаите на семантичен паралелизъм. Да се спрем на

аргументацията му, защото тя добре представя двете алтернативни обяснения на явлението. Така Мърфи пише: „В случаите, когато думите са синоними в няколко значения, това е защото думите с едно значение имат същите възможности за полисемно разширение на значението, а не защото едната от думите следва другата при създаването на новото значение“, и дава като пример, от една страна, английската дума *big* ‘голям’, придобила преносното значение ‘важен’ благодарение на факта, че означава ‘с голям размер’, и от друга страна – думите *huge, enormous* ‘голям, огромен’ с последващото развитие на преносното значение ‘важен’. И Мърфи продължава: „Такова развитие на синонимите е невероятно да има като източник отношенията между засегнатите думи. Т.е. разсъжденията ни при определяне дали *huge* може да означава ‘важен’, не е необходимо да включват знанието ни на думата *big*. Знаем, че *huge* може да означава ‘важен’, защото знаем, че *huge* означава ‘с голям размер’, а нещата с голям размер вероятно са важни (т.е. допълнителното значение се появява по същия начин като допълнително значение на *big*). Разбираме значението ‘важен’ на думата *huge*, защото знаем значението ‘с голям размер’, а не защото знаем нейното отношение с *big*.“ И Мърфи заключава: „Така семантичното привличане не е естествена част на семантичната промяна...“ (с. 167; курсив мой).

Без да сме в състояние да се спираме подробно на горния илюстративен пример, можем да отбележим друга, може би по-убедителна негова интерпретация. Когато думата *big* е придобила значението на ‘важен’, семантичната асоциация ‘с голям размер’ = ‘важен’ се е установила в езиковото съзнание на носителите на езика, а оттам и преходът на останалите синоними към това значение е станал по-естествено и по-лесно, т.е. отново аналогията оказва своята роля.

Но да се върнем към примери от български. Синонимите *овца, овчар, овчарчето* *Калитко* означават в жаргона глупав човек. Думата *овца* е разширила основното си значение и е развила смисъл на глупав, доверчив и сляпо следващ другите човек поради сходното поведение на глупавите хора и овците (т.е. чрез метафоричен пренос). Думата *овчар* обаче не е разширила основното си значение по подобен път, защото в български *овчар* въобще няма подобни конотации. Пътят на семантично развитие изглежда друг. Думата *овчар* е придобила преносното си жаргонно значение на глупав човек, защото носителите на езика силно я свързват с *овца*: първо, думите са еднокоренни и второ, мероними от типа *Обект – Лице, свързано с обекта*, както еднокоренни, така и нееднокоренни, често придобиват в жаргона синонимни значения, срв.:

‘селянин’: *цървул, цървулан*

‘електротехник’: *жица, жичкаджия*

‘италианец’: *макарон, макаронджия*

- ‘мързеливец’: *канап, канапчия*
 ‘военен в кухня’: *подводница, подводничар*
 ‘жител на Перник’: *кюмюр, въглар*
 ‘сапър’: *мотика, копач*
 ‘военен в медицински войски’: *бацил, доктор*
 ‘военен в гранични войски’: *храстче, горски*

Думата *овчар* развива новото си значение поради тази силна асоциация с *овца*, т.е. по аналогия, или в резултат на синонимно привличане. (Ще отбележим, че семантичният пренос по аналогия не е задължително да върви от първична към производна дума като в *овца* → *овчар*; в *цървул* ← *цървулан* напр. имаме обратната посока на семантично развитие.)

Подобна е и ситуацията с фразата *овчарчето Калитко*, известна от пропаганден детски роман, в който Калитко се характеризира с голям късмет, но в никакъв случай не и с глупост. Оттук трябва да заключим, че *овчарчето Калитко* не е могла самостоятелно да развие това значение, а по-скоро го е придобила, защото е семантично свързана с *овчар* – дума, която вече означава глупав човек, т.е. по аналогия, или в резултат на синонимно привличане. Такова предположение се подкрепя и от други случаи, в които мероними от типа *Клас – Елемент на класа* са развили сходни паралелни значения, като напр. ‘тирбушон’: *балеринка, Мая Плисецкая/Галина Улянова*.

В резюме: От трите думи *овца*, *овчар* и *овчарчето Калитко*, развили значението на глупав човек, само *овца* самостоятелно, спонтанно е придобила значението. Думата *овчар* е развила това значение по аналогия, защото *овца* вече се разбира по този начин, а *овчарчето Калитко* – защото *овчар* вече може да означава глупав човек в жаргонния ни език.

Да разгледаме и друг пример. Понятието ‘груб футболист’ може да се означава със *секира*, *секирджия*, *балтия*, *сатър*, *тесла*, *брадвар*. Думите *секира* и *секирджия* вероятно са развили жаргонното си значение подобно на *овца* и *овчар*: първо е навлязла *секира* поради приликата между грубия играч и уреда за сечене (т.е. чрез метафоричен пренос), а *секирджия* като еднокоренен мероним от типа *Обект – Лице, свързано с обекта* със *секира* придобива по аналогия същото значение. Думите *балтия*, *сатър* и *тесла*, които също като *секира* означават уред за сечене, рязане и т.н., също развиват това значение, следвайки вероятно примера на *секира*. Защото обратното означава да се допусне, че всяка от тези думи независимо една от друга е преминала същото семантично развитие, т.е. че напр. *балтия* въвежда това значение, без носителите на езика да осъзнават вече установената в жаргона семантична асоциация ‘груба игра’ = ‘уред за сечене’, въведена от думата *секира*. Това допускане не изглежда вероятно, особено ако такова събитие е трябвало да се случи многократно (в конкретния случай с всеки от четирите синонима). Особен интерес представлява думата

брадвар. Думата *брадва* не е регистрирана в жаргона (в Армянов 2012 и Vg жаргон <http://www.bgjargon.com>) и не ми е известно тя да означава груб играч, следователно единственият начин да разберем този ѝ смисъл, е да я асоциираме с нейни синоними като *секирджия/секира* и така нейното значение може да се счита като синонимно-индуцирано, т.е. придобито по аналогия.

Разгледаните примери очертават два класа синоними, чиито паралелни семантични развития имат като най-вероятно обяснение действието на аналогията, или синонимното привличане.

Първият клас се представлява от синоними, които са едновременно и формално свързани помежду си. Тук принадлежат горните примери *овца*, *овчар*, *овчарчето* *Калитко*, както и *секира* и *секирджия*. Формалната свързаност включва най-общо еднокоренност, както в долните случаи:

сестра, *сестричка* ('хомосексуалист')
мургавел, *мургавелка* ('арабин')
брато, *браток* ('брат')
цепеняк, *цепенячка*, *цепеняче* ('леко момиче, проститутка')
тъпан, *тъпанар* ('тъп')
канап, *канапчия* ('мързеливец')
подводница, *подводничар* ('военен в кухня')
гарга, *гаргаджия* ('военен от зенитни войски')
макарон, *макаронаджия* ('италианец')
жица, *жичкаджия* ('електротехник')

Един обширен подклас (който обаче изглежда ограничен само до жаргона) включва случаи на различни морфологични варианти на един корен като напр. означенията на *майка* с форми като *морукиня*, *моруканка*, *моруклийка*, *моручка*, *моручкиня* на базата на първична аналогия с *морук* „баща“ (по-точно, на антонимно привличане, вж. Периклиев 2014) и последващи аналогични морфологични вариации, не всяка от които звучи граматично.

Вторият клас се представлява от синоними, които не са формално свързани помежду си. Един подклас включва думи като *брадвар*, чието новопридобито значение изглежда синонимно-индуцирано, в смисъл че може да се разбере само чрез референция към свои синоними, а не към корена си.

Друг важен подклас включва синонимни множества, състоящи се от значителен брой синоними като горното множество *секира*, *балтия*, *сатър* и *тесла*, при които е много малко вероятно всяка отделна дума спонтанно да е образувала новото си значение, а по-скоро тези развития са резултат на аналогия (=синонимно привличане). Други синонимни множества, принадлежащи към този подклас, са напр.:

кобила, кобра, крокодил, крава, кукумявка, орел, чапла ('грозно момиче/жена')
чутура, кратуна, бака, баклища, кана, канче, кофа, стомна, тава, чайник ('глава')
антрацит, печка, сажда, кюмюр, кюмбе, брикет ('негър')

Друг важен подклас се представлява от много близки по значение думи, или абсолютни синоними, които са взаимозаменяеми почти във всеки контекст. Когато един от тях придобие ново значение, другият почти автоматично приема същото значение. Примери за такива абсолютни синоними са:

тава, тепсия ('грамофонна плоча')
картоф, комтур ('жител на Самоков')
зарзават, зеленчук ('мъжки полов член')
говно, лайно ('непочтен, подъл човек')
дрисня, лайньо ('човек, на който не може да се разчита')

Изключително в жаргона се срещат и случаи, в които чужда дума развива по аналогия значението на преводния си еквивалент от български, срв. *швестер* 'хомосексуалист' по аналогия със *сестра* със същото жаргонно значение.

В заключение ще кажем, че нашето разглеждане показва, че обратно на някои съвременни схващания в лексикалната семантика ролята на аналогията, и по-конкретно синонимното привличане, представлява значим фактор за семантична промяна. Така нашият извод до голяма степен съвпада с този, направен още преди 90 години от Крьоч, а именно, че „Когато е настъпило конкретно семантично развитие в една дума, докато се представи доказателство за обратното, винаги съществува възможността, даже по-скоро вероятността, това развитие да е резултат на аналогия“ (Kroesch 1926: 45).

ЛИТЕРАТУРА

- Армянов 2012: *Армянов, Г.* Речник на българския жаргон. София, Фигура.
- Периклиев 2014: *Периклиев, Вл.* Антонимията като структурен фактор за семантична промяна. – БЕ, № 1, с. 67–73.
- KROESCH, S. 1926. Analogy as a factor in semantic change. *Language* 2(1): 35–45.
- LEHRER, A. 1985. The influence of semantic fields on semantic change. – In: *Historical Semantics*. Mouton de Gruyter, Berlin, New York, Amstrdam.
- MURPHY, L. 2003. *Semantic Relations and the Lexicon*. Cambridge University Press, Cambridge.

SCHWOB, M. & G. GUIEYSSE 1889. Étude sur l'argot français. Émile Bouillon, Paris.

STERN, G. 1931. Meaning and Change of Meaning with Special Reference to the English Language. Elander, Göteborg.

✉ *Проф. Владимир Периклиев*
Секция „Математическа лингвистика“
Институт по математика и информатика при БАН
ул. „Акад. Г. Бончев“, бл. 8, 1113 София, България
peri@math.bas.bg

✉ *Prof. Vladimir Pericliev*
Department of Mathematical Linguistics
Institute for Mathematics & Informatics, Bulgarian Academy of Sciences
G. Bonchev Str., bl. 8, Sofia 1113, Bulgaria
peri@math.bas.bg